

Л. Луцiv.

Наш життєписний роман

Світ завжди тужив за великими людьми. Хто не бажавби побачити, почути великого поета, музика, вченого, полководця, а то й політика, якого „слава“ часто в тільки мигтінням метеора? Літературні твори дають можливість найширшим кругам пізнати не тільки розумово, але також і чуттєво велич людського змагання. Легко висмівати дешевий дидактизм літературних творів, та хто може заперечити, що словесний мистецький твір може часто мати безліч наслідувачів своїх героїв, а то й цілком переорати духовість цілого народу.

В часі останньої війни мільйони людей були тільки гарматним мясом та їжею для вошей. Здавалося, що прийшов кінець для культу одиниць. Позапалювано вічні вогні перед гробами незнаних стрільців, в літературі оспівувано сірих, Ремаркових героїв, яких смерть не приносила зміни в змаганні мільйонів. Та зворот прийшов несподівано. Ті, що голосили беззастережну рівність, що повикидали монди святих, забальзували труп Леніна на взір деспотичних фараонів і виставили в московському мавзолеї для публичної чолобитні застрашених „вольних“ горожан.

В літературних творах, в яких головними героями є визначні, загально знані, постаті з історії чи з сьогочасности — „виживається“ людська туга за величию, сублимуються бажання перемогти буденність. Читачі „Робінзона“ часом втікають від батьків у світ, бо затрачують межу між літературною і життєвою дійсністю.

Ось чому в останніх літах повстає модний жанр мистецького життєпису великих людей. Читач радо проживає в тіні Наполеона, Гете, Бісмарка (Е. Людвіга), він захоплюється життєписом Шеллі, Дізелі й Байрона (А. Моруа). Для повноти треба згадати при популярності нового літературного роду і про звичайнісінький людський снобізм.

В нашій літературі можемо відмітити появу книг про Мазепу, Костомарова й Куліша¹⁾. Усі ці постаті цікаві з психічного становища, а для нас ще й тому, що своєчасно кермували вони долею майже цілого народу. Мазепа оспівувало багато чужинних поетів, підкреслюючи нераз романічні мотиви в житті гетьмана. Для романтичних поетів був це наче вимріяний сюжет. Інакше дивилися на гетьмана українські автори: Б. Лепкий в „Трильогії“ та Л. Старицька-Черняхівська

¹⁾ І. Борщак — Р. Мартель: Іван Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана, „Червона Калина“. Львів, 1933, 8°, ст. 144.
Віктор Петров: Аліна й Костомаров. Рух. Харків, 1929. 16° ст. 192.
Йогож: Романи Куліша. Кооперативне В-цтво Рух. Київ, 8°, ст. 211. 1930 року. Обі останні праці вийшли в серії „Бібліотека історичних повістей і романів“.

в драмі „Іван Мазепа“ (Рух, 1929, Київ). В першого на чолу твору висуюються державно-політичні справи України, друга старалася підкреслити соціальний момент. Постать Костомарова, сина дідича й крепачки, що ідейно пристав до українства, ідеолога Кирило-Методіївців, царського засланця й героя сензаційної любови, якого замість до шлюбу впаковано до петербурзької фортеці — легко може стати сюжетом цікавого роману. Нестійна ідеологічна лінія гордого й себелюбного приятеля Шевченка й Костомарова, Панька Куліша, якого дехто пробував поставити на місці „здетронізованого“ автора „Кобзаря“ — цеж ідеальний матеріал до літературних творів.

Чужі автори по своєму підходять до сюжетів з української історії, наші „герої“ можуть бути для них „руїниками“. І тому вірно домагається Ю. Липа в V. кн. „Вістника“, щоби загадку української душі розв'язували для українців тільки наші письменники: „Синтеза, велика синтеза, наша синтеза всупереч синтезі чужих — то річ потужна“. Дехто докоряє Шевченкові за те, що не вихваляв Петра I. і Катерини II. („Нова Зоря“ з дня 30. IV.) Невжеж можна рівночасно хвалити Мазепу й Петра?! Росіянин Пушкин захоплювався Петром, українець і Шевченко міг його тільки ненавидіти.

Всі три названі праці вважаємо творами красного письменства і як такі хочемо їх обговорити. В. Петров сам дає нам до цього право, бо містить свої праці в „Бібліотеці історичних повістей і романів“. Автори „Мазепи“ вправді не признаються так отверто до того, що їхній твір, це повість, чи роман. Вони навіть заявляють у примітках, що це майже історично-наукова праця, де всі подробиці основані на документах і перевірених текстах. Рівночасно признаються, що в малюнку епічної атмосфери, серед якої проходила Мазепина молодість, — послугуються і уявою. Нею покористувалися автори і в багатьох інших місцях і ми з цього не робимо закиду, проти того можуть обурюватися історики, що шукають наукової правди²⁾. Для нас важне, чи Боршаків і Мартелів Мазепа „правдивий“ під мистецьким оглядом. Знаходимо у них чуттве відношення авторів до героя твору. Та воно не завжди буває прикметою. Виідеалізований герой не вдовольнить критичного читача. Мазепа „розуміє мент, коли має виступати“, він „зручний“, „хитрий“, „справжній учень Макіявеля“, „обережно недовірливий“, з „далекосяглою передбачливістю гетьман“, добре „звертає увагу на стихійний прояв волі народу“ — і врешті решт — трагічна катастрофа!

Правда, автори згадують, що гетьман своїм поведінням супроти Петра сплантеличив нетямущу масу і вона в рішучім менті не могла дати йому беззастережної підтримки. Мазепа сам довгою проволокою „ослабив“ і „зломив“ порив народу

²⁾ Пор. статтю М. Андрусика в „Вістнику“ кн. 4. 1933 р.

до боротьби за волю. В нього було забагато „хитрощів“ (може нерішучості?), коли він майже перед виступом, по словам авторів, заявляє Орликові, що „прийме пропозиції Карла аж тоді, коли побачить, що цар не тільки не зможе боронити України, але й Московщини; тоді весь світ буде свідком, що він іде за konieczністю.“ Тодіж ще наказує священникам відправляти богослуження у всіх церквах за перемогу Петра! Подібно наші патріоти-монархісти чекали на абдикацію царя в 1917 р., щоби визнати українську революцію.

Романічному мотивові присвятили автори тільки 13 сторінок — з великою шкодою для композиції твору, бож „це непереможне кохання пізньої осені потрясло цим досі дивно зрівноваженим життям і казало гетьманові майже призабути про розсудливі, точно обдумані пляни“. В дійсності оця любовна пригода є в творі авторів тільки якимсь епізодом, бо вони, як це підкреслив М. Андрусак, не висвітлили відемних наслідків цих любовних пригод для дальшої Мазепиної політики. Якби ми викинули з твору оцеї маленький розділ про Мотрю Кочубеївну, то без найменших труднощів моглиби читати книжку до кінця! Саме життя зробило з Мазепи „динамічний жест“ і саме тому він притягав до себе увагу багатьох великих чужинних письменників. Наші автори трохи очистили героя від тієї жаги, про яку згадують на 58 сторінці і це пошкодило характеристиці Мазепи й суцільності твору, якого осередком є Полтава, бо вона, символ боротьби проти Москви — творить зміст життя великого гетьмана.

Віктора Петрова „Аліна й Костомаров“ — це справжній белетристичний твір романічного жанру. В автора ще борються дві „душі“: літературного історика й белетриста, та тут переміг письменник ученого. Навіть в цім хронологічно-біографічнім матеріалі є деяка композиція. Праця про любовні пригоди Костомарова — це, по думці автора, „роман, в якому, по суті, нічого „романічного“ не було“. Це парадокс, та правдивий, бо оснований на дивовижному поступованні нареченого з нареченою, учителя з ученицею. 28-літній Костомаров пізнався з 15 літньою Аліною в 1845 році. Їхньої любови не зломив навіть геніяльний п'явіст і композитор Ліст, що в лютні 1847 р. концертував у Києві та публично на естраді вирізнив Аліну як новосходячу зорю, що мала їхати з ним по дальшу кар'єру до Відня. Тоді то 13. II. відбулися заручини закоханої пари, та зловіща тринадцятка врилася всім у пам'ять, бо два місяці пізніше, наступив арешт братчиків.

Часто чути голоси, що протестують проти тих, які здійснюють заслону з „приватного“ життя поетів. Біда тільки, що важко відмежувати „приватні“ переживання від „публичних“. Шевченкова поезія звязана як найтісніше з його особистим життям. Побачимо пізніше, що негативна Кулішева оцінка творчости Марка Вовчка — це зловна помста відкиненого адоратора.

Зараз, після заручин, наречений наглив до шлюбу; вінчання визначено на місяць квітень. Микола подарував своїй Аліні, „коханій, найкращій половині душі своєї“ — дві книжки: „одну польську, як з невдоволенням говорила пані-матка Крачельська, а другу — мужицьку, з хохлацькими піснями“. Була це його дисертація про унію і збірник українських оригінальних поезій. Ще оригімальніший був третій дарунок нареченій — „Наслідкування Христа“ Томи Кемпійського у французькому перекладі. У довгій менторській присвяті радив молодий своїй судженій докладно прочитати ту сторінку твору, де автор ганить „статеве (полове) прагнення, яке в світі неправдиво профанується імям кохання“. Поведення Костомарова настроїло проти нього його будучу тещу, молоденька Аліна не зражувалася, бо жила рожевими настроями молоденької нареченої. Автор гадає, що „ці метафізичні сублімації“ кохання мають свої „біологічні основи“ і також стоять в залежності від сучасної романтичної літератури:

„Культивуючи образи й ідеї романтичної літератури, Костомаров несвідомо для себе, стояв перед небезпекою в своєму власному житті повторити те, що було тільки сюжетною схемою, метафорою та взагалі тільки звичайним стилістичним способом у Новаліса, Гофмана, Тіка збо Брентано“.

Нам здається, що автор перебільшує літературні впливи на життя не тільки Костомарова, але й Куліша. Хоч Петров наводить паралелі з творів романтиків, то всетаки не можемо вірити, щоби людина під впливом лектури могла вбити в собі таку стихійну силу, як статевий гін. Причина тут була тільки одна: Костомаров хорів „на жах перед думкою про статеве зближення, на невротичну фобію кохання“. З цієї катастрофи не могла його витягнути навіть любов молоді, упертої дівчини, що два і пів року завзято атакувала своїм листуванням нареченого в Саратові і не соромилася писати за протекцією до грізного Дубельта. Автор „Кудеяра“ відважився на одруження зі своєю любкою-вдовою вже аж тоді, як їм обоім, по насмішці Мордовця, було разом сто літ (1875 р), коли „життя одійшло“.

Друга праця автора не має белетристичного характеру, хоч назвав її приманчиво „Романом Куліша“. Важко було тут дати собі раду з творивом, бож „тих романів“ було аж п'ять і то рівночасно парами. Те, що пишеться про романічні пригоди — не мусить бути романом. Автор дав нам тільки життєписні причинки з 1858—1862 років. В п'ятох розділах обговорено залицяння героя до молоденької графянки Мані Де-Бальмен, Лесі Милорадовичівни, автора „Народніх оповідань“ — М. Вовчка, дружини відомого байкаря Леоніда Глібова — Параски та прекрасної Полтавки, Ганни Рентель, в якій любився молодий тоді ще Кониський. Яка невичерпана скарбниця фабульного богатства, який поплутаний змоток любовної інтриги, яка глибина душевних переживань для дійсного белетриста! Правда, бракує тут „одности місця“, бо Кулішеві

героїні жили в Линовиці, Калюжинцях, Петербурзі, в Чернигові й Полтаві, й ніколи не стрічалися, а мабуть і не знали про свої суперниці. Та одна тільки Марковичева вистарчилаби для цілого роману. Оця „проста баба (так може писати про жінку тільки жінка, відома авторка споминів про Шевченка, К. Юнге), з гидкими білими очима, з білими бровами та віями, з пласким обличчям“ — зводила з глузду багатьох чоловіків, між ними були й такі величини, як Шевченко, Тургенев і Герцен. Був це жіночий Дон-Жуан, про якого писав Куліш, як про „дикий вовчок“, що росте на плодючому дереві, і висисає „живі соки з людей, що держали його на світі“. Вражений коханець не забув Марковичці навіть у своїй старості:

І вовк... ні, се була вовчиця,
А тільки прозвано вовком!..
І не вовчиця, а лисиця,

Яка кралася

...До сердець прихильно-щирих,
До розумів святих-правдивих,
Губила між людьми людей.

(„Куліш у пеклі“.)

„Романи Куліша“ попередив автор „вступними увагами“, де складає дань офіційній науці, подає соціологічні риси п'ятидесятих років XIX в., згадуючи про „початок розвитку буржуазії, міського життя, торговельного й промислового капіталізму“. Ми не заперечуємо факту, що людина—соціальна істота, на яку впливає середовище, та вважаємо перебільшенням, коли автор старається пояснювати „розрив між тенденцією і здійсненням“ у цілому Кулішовому житті при помочі Марксового маніфесту. Це правда, що в автора „Досвітків“ був цілковитий розлад між замислами та виконаннями — та це прикмета його особистої вдачі, а не характеристична риса цієї доби, бо інакше таких Кулішів малиби ми більше. А тут автор подає нам, що тільки вередливий Куліш не міг жити вповні соціально, особисто, морально, ба навіть психічно і сексуально — бо жив „на зламі від февдального ладу до буржуазії“. Це саме треба сказати й про Кулішеву половинчатість та нерішучість —наслідки багатьох причин, які формують людський характер і не можна їх звалювати тільки на оточення. Навіть при ідеально однакових соціальних умовах творяться різні вдачі людей.

Історія Кулішевих романів — абстрактних, часто тільки книжних, паперових, вигаданих, деформованих, ідеалістичних, компромісних і опортуністичних — це є історія захопленя і зречень, поривів і здержаности, палкої пристрасти і німошого мовчання. Його кохання—це моралізаторство й менторство, культурне просвітництво“.

Прихильники Кулішевого культу з невдоволенням читалиби цю книгу, де пишеться про його „черстве позерство, безкрайній егоїзм та егоцентризм, нещирість та нахил до фрази“, антигромадскість і в парі з ним буйну хвалькуватість цього

„Тартюфа навпаки“, „оберненого“, перелицьованого Дон-Жуана. Він хвалиться в листах, що в його романах брали участь батьки й матері, брати й сестри люблених ним героїнь та творили його волю. В дійсності — герой відіграв не дуже почесну роль супроти Л. Глібова.

Мазепа під Полтавою — Костомаров і Куліш в „Кирило-Методіївськiм Братствi“—це двi епохи української історії: два етапи боротьби України з Москвою. В обох випадках була перемога не за нами. Не місце тут вказувати на причини програної. Про Мазепу писали ми вище, щойно згадували ми про половинчатість, нерішучість і позерство Куліша. Про Костомарова Петров пише, що він „часто говорив, а діяв кволо“. „Те, що він казав сьогодні, не завжди відповідало тому, що він мав сказати завтра“. „Його революційність не виходила за межі його адюнктства в університеті“. Для об'єктивності треба зауважити, що совітські автори домагаються часто, щоби історичні особи були „революційні“ по вказівкам III інтернаціоналу, бо при цій точці забувають про вплив середовища.

Ватажок Кирило-Методіївців не мав певноокреслених ідеалів, ані навіть точно визначеної лінії. Петров досадно, але вірно, характеризує мимоходом і Шевченка:

„Для Шевченка усе було просто, зрозуміло й вирішено. Хмельницький зрадник, Мазепа — ідеал. Хмельницький, запроданець Московщини, зрадив Україну; Мазепа змагався за її незалежність. Шевченко, говорячи це, висловлювався нецензурно. Свої оцінки він аргументував лайкою. Проти такого способу захищати свої думки, не приходиться заперечувати: лайка сама в собі має силу доказу, вона імпонує“.

Цікаво, як довго треба буде ждати на справжній літературний твір про життя автора „Кобзаря“?

Евген Маланюк.

Ти

Твоя весна вже виростає в літо.
Тасмніше луна' нечастий сміх
Достигле тіло, золотом налите
Тремтить, як плід на пружних вітах ніг.

Ще — квітень. Ще летить посмертний сніг.
Та вітер пестить тихше і ніжніше.
Дріжить рука. В ній кожна жилка дише
Передчуттям вогненних уст моїх.